

Ətrabə Gül
Bakı Mühəndislik Universiteti

SİMVOL, İŞARƏ, OBRAZ, METAFORA, ALLEQORIYA: MƏZMUN YAXINLIĞI VƏ TERMİNOLOJİ DƏQİQLƏŞDİRMƏ

Açar sözlər: simvol, işarə, metafora, alleqoriya, mətn

Key words: symbol, sign, metaphora, allegory, text

Ключевые слова: символы, знаки, метафоры, аллегория, текст

Simvollar və simvolik təfəkkür barədə elmi-fəlsəfi ədəbiyyatda müxtəlif dövrlərin özünəməxsus qənaətlərinə rast gəlmək mümkündür. İ.Kant, V.Hegel, V.Şelling kimi filosofların reallığın simvolik dərkinə dair bir sıra fikirləri vardır. Simvolik gerçəklik və onun təzahür şəkilləri ilə bağlı tədqiqatların böyük qismi XX əsrə aiddir. E.Kassirer, K.Q.Yunq, C.Kembell, E.Fromm, M.Eliade və başqaları simvollar və onların insan həyatındakı önəmi barədə geniş tədqiqatlar aparmışlar. Ədəbiyyatın inkişafı tarixinə nəzər salsaq, simvolik dilin bədii təfəkkürdə tutduğu mövqenin miqyası dəyişkənliklərlə müşahidə olunur. Əsatiri-mifik təfəkkürdən başlayan bu yol müxtəlif estetik zaman mərhələlərini adlanmış, müvafiq tələblər müstəvisində simvolik mahiyyətini bəzən cüzi, bəzən ifrat dərəcədə ifadə etmək imkanı saxlamışdır. Simvolun təbiəti onu işarə, alleqoriya, obraz, metafora kimi kateqoriyalarla yaxınlaşdırır. Lakin adı çəkilən kateqoriyalar arasında ciddi fərqlər vardır. Həmin anlayışların arasındakı fərqi müəyyənləşdirmək simvolların nəzəri şərhini və təsnifatını aparmağa, məndaxili funksionallığını təyin etməyə, aşkarlamağa kömək göstərə bilər.

Simvol və işarə. İncəsənətin, o cümlədən ədəbiyyatın işarəvi mahiyyəti ilə ədəbiyyatın ifadə olunduğu dilin işarəvi mahiyyəti arasında oxşarlıq vardır. Dildə sözlər kənardakı əşya və varlıq aləmini adlandıran işarələrdir. Bədii təfəkkür də dil vasitəsilə gerçəkləşir, söz-ışarələr poetik enerjinin mətnə çevrilməsini təmin edən vasitələrdir.

Məlumdur ki, adlarla onların daşıyıcıları arasındakı münasibətlər elmi ədəbiyyatda qədim yunan filosoflarından başlayaraq müasir dövrə qədər həmişə aparıcı yerlərdən birini tutmuşdur. F.de Sössür dilin işarələr sistemi olduğunu xüsusi vurğulayır və dilçiliyi semiologiyanın tərkib hissəsi kimi görürdü. F.de Sössürə görə dil təsəvvürlər ifadə etməklə yazı, lal-karların əlifbası, simvolik rituallar, nəzakət formaları, hərbi siqnallar və s. kimi işarələr sistemidir. Semiotika elmində işarə informasiyanın minimal daşıyıcısı hesab edilir və işarənin özünün yaranma mexanizmi var. İşarələnlə (siqnifikat) işarələyənin (siqnifikant) qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan işarə ədəbiyyatın məzmun və ifadə qatları arasındakı münasibətin mahiyyətinə bənzəyir. İşarə kateqoriyasının semiologiyada kəsb etdiyi mənanı və funksionallığı bilmək, ədəbiyyatın özünün işarəvi mahiyyətini çözməyə kömək edir. “İşarə şey deyil, o, sosial və mədəni reallıqdır. Ən əsası odur ki, bu əlaqələri duyan və bilən kəslər vardır [1, s.36]. Semiotika və ədəbiyyat arasındakı əlaqə ba-

rədə M.Yaqubova yazır: “Semiotikanın ədəbiyyatı tədqiq üsullarına təsir etməyə başlaması ilə, ədəbi mətn təhlilləri tematik araşdırma dairəsindən tamamilə uzaqlaşmış, diqqətini mətnin strukturlarına və strukturlar arasındakı əlaqələrə yönəlmişdir. Mətndəki mövcud anlamların açılışına yönəlmiş ənənəvi təhlillərdən fərqli olaraq, semiotik yanaşma, mətni bir-biriylə qarşılıqlı təsirə girən işarə qəlibləri olaraq gördü və mətnin mənasını bu işarələrin necə meydana gətirdiyi sualı üzərində dayandı. Anlamı təbii bir hadisə olmaqdan çıxardı, onu kodlara və ənənələrə söykənən strukturlar olaraq gördü” [2, s.38]. Bədii mətndə işarələr dedikdə geniş spektr nəzərdə tutulur, çünki, mətnin bütün komponentləri işarə strukturuna malikdir. Obrazlar sistemi, janr-kompozisiya xüsusiyyətləri, peyzaj, portret, lirik ricət və s. kimi vasitələrin hər biri təhlil baxımından özünə ikili yanaşmanı tələb edir: ifadə və məzmun qatlarını ayırmaq. Mətnin öyrənilməsi və şərhli mətn komponentlərinin işarəvi mahiyyətini aşkarlamaq vasitəsilə mümkündür. Çünki, “mətn şüurda və şüur vasitəsilə gerçəklikdən (real və ya abstrakt) alınan və nizamlanan informasiyaların xüsusi işarələr sistemidir. Şüurun, psixikanın və dilin vəhdətində (qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərində) və onların vasitəsilə işarələnən gerçəklik (kontekst) mətnə köçürülürkən (şüurda, dildə və nitqdə) təkcə təbii dil (nominal işarələr) vahidləri ilə ifadə olunmur [3, s.73]. Ədəbiyyata semiotik yanaşma da bu zənciri təşkil edən halqaları ayrı-ayrılıqda, amma bir-biri ilə bağlı olduğunu düşünərək şərh etmək prinsipinə dayanır. “Gerçəklik-şüur-mətn səviyyələrində işarələr mürəkkəb yaranma mexanizmaları və qnoseoloji proseslərdən keçir, əvvəlcə informasiya işarələni, işarələr mənalanır, ən sonda mənalar funksionallaşır [3, s.73-74].

Simvol və işarə fərqli anlayışlardır. Simvol bir işarədir, amma burada işarə edənlə işarə edilən arasında bağlılıq yoxdur. Simvollar tarixin yaddaşına yazılmış və həmişə canlı olan arxetiplərdir. Simvolun əsas cəhəti “üstüörtülü” mahiyyət daşımasıdır. Söz və anlam arasındakı ən uzaq məsafədir. Çarlz Pirs işarələri 3 qrupda təsnif edir: 1.İkonik; 2.Göstərici (işarələyici); 3.Simvolik. Siqnifikant öz siqnifikatına oxşayırsa, ikonik, bu əlaqə hər hansı bir təbii yollasa bunu göstərici (işarələyici), əgər siqnifikantla öz siqnifikatı arasında heç bir bağlılıq yoxdursa, bunu kortəbii əlaqə və ya simvolik (rəmzi) işarələr adlandırır.

Bədii ədəbiyyatda verballıqla yanaşı vizuallıq da iştirak etdiyinə görə, işarə müxtəlifliyi özünü göstərir. Portret, peyzaj kimi mətn komponentlərində işarənin ikonik mahiyyəti öndədirsə, bədii ifadə və təsvir vasitələri verbal işarə strukturu ilə çıxış edir. Beləliklə, işarə daha geniş kateqoriya olub, incəsənətin, ədəbiyyatın bütöv bir sistem kimi strukturunu müəyyən edir. Eyni zamanda bədii düşüncənin ən xırda verbal-vizual vahidlərindən başlayaraq konstruktiv quruluşuna qədər geniş bir spektrin mahiyyətini üzə çıxarır. Simvol mətnin verbal komponenti kimi əslində bir işarədir, lakin konkret bir növdür, onu digər işarəvi strukturlardan fərqləndirən ifadə və məzmunu arasındakı əlaqənin mahiyyətidir. Ədəbiyyatşünaslıq nöqtəyi-nəzərindən simvol semiotik-semantik strukturu olan obraz kateqoriyasıdır. Obrazın təsnifat sırasında simvol, emblem, alleqoriya, konsept, konststrukt kimi koqnitiv-semiotik kateqoriyaları saymaq mümkündür.

Simvol və obraz. Bədiiliyin əsas meyarı olan obrazlılıq, obrazlı deyim tərzü incəsənəti başqa sahələrdən fərqləndirən ən mühüm cəhətdir. Obrazlı təfəkkür gerçəkliyin dərkində xüsusi metoddur və özünəməxsus ölçüləri var. Yazıçı, şair gerçəkliyi bədii obrazlar vasitəsi ilə əks etdirir. Canlı və cansız aləmin gerçəklikdə özünəməxsus mövcudluq forması və spesifik əlamətləri vardır. "Bədii surət (obraz) sənətin varlığa münasibətləri haqqında, sənətin daxili qanunları haqqında təsəvvürlərlə, idrak problemi ilə bağlı olan mürəkkəb, çoxcəhətli bir anlayışdır" [5, s.197].

Ədəbiyyat, bədii sənət gerçəkliyin bütün vahidlərinin bədii obrazını yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Obraz öz predmetinin təkcə zahiri görünüşünü deyil, onun mahiyyətini özündə cəmləşdirir. Obraz nəzəri kateqoriya kimi olduqca geniş məzmunu sahibdir. Təkcə görünən deyil, görünməyən aləm də bütün kateqoriyaları ilə obrazlaşa bilər. Obraz gerçəkliyin estetik əhəmiyyət kəsb edən təxəyyül, fantaziya vasitəsi ilə yaradılan konkret və ümumiləşmiş təcəssümüdür.

İncəsənətin bütün sahələrində olduğu kimi ədəbiyyatda da obrazla bağlı mülahizələr keçmişdən günümüzdə qədər nəzəri fikrin maraq dairəsində olmuşdur. Obrazın özününün idealist və materialist şərhləri arasında fərqlər vardır. İdealist yanaşma obrazı insanın fəvqə qabiliyyəti, yaradıcı istedadı ilə bağlayırsa, materialist yanaşma əksinə obrazın yaranma mexanizmini daha çox ətraf mühitdə, ictimai və təbiət gerçəkliyində axtarır. Obraz sənətkarın dil vasitəsilə ifadə etdiyi düşüncə hadisəsidir. Bəzən ədəbiyyatda obrazı "sözlərlə çəkilmiş rəsm əsəri" adlandırırlar [6, s.169]. Gerçəkliyi yenidən var etmə cəhdi olan obraz haqqındakı fikirlərin böyük bir qismi onun gerçəkliyin məhdud və darıxdırıcı sərhədlərini aşmaq məqsədindən doğması ideyasına söykənir. Henry W.Wells "Poetic Imagery" əsərində obrazları bir neçə kateqoriyaya bölür: dekorativ obrazlar, radikal obrazlar, intensiv obrazlar, ekspansiv (geniş) obrazlar, həyəcanverici (exuberant) obrazlar (bax.7). Obraz duyğularla əldə edilən təcrübənin dil vasitəsilə təqdimidir.

Simvol və obrazın paradiqma yaxınlığı simvolun yaranmasında obraz başlanğıcının olmasındadır. Simvollar obrazlı təfəkkürün nəticəsində, işarə strukturu və metoforik prinsiplə yaranmış, sonradan qəlibləşmiş və ümumiləşmiş vahidlərdir.

Obraz fərdidir, subyektivdir, müəllifin obraz yaratmada dominantlığı qorunur. Təbiətin obrazını müxtəlif müəlliflər müxtəlif şəkildə yarada bilirlər, simvol isə əksinə ümumidir, kütləyə məxsusdur, müəllif və simvol arasındakı münasibət interpretor şəklindədir. Müəllif hazır simvolları bədii mətnə gətirən, şərh edən mövqedədir. Məxsus olduğu ədəbi istiqamət və cərəyanın tələblərinə uyğun şəkildə simvolla davranma azadlığı var. Simvola yenilik qata bilər, onu özünəməxsus şəkildə dəyişə, dekonstruksiya edə bilər. İstənilən halda simvol mətnəqədər var olan hadisədir. Obraz isə inikas zamanı yaranan, situativ haldır. Simvol və obraz arasındakı fərq barədə A.Uorren və R.Uellekin fikirləri də maraqlıdır: "Simvol bir sürəklilik və təkrarlama xüsusiyyətinə sahibdir. Qarşımıza bir dəfə metafor olaraq çıxan obraz təkrarlandığı zaman simvollaşır [8, s.253]. Məsələn, təbiət obrazı və təbiət simvolu bir-biri ilə qohumluq əlaqəsi olan, amma fərqli kateqoriyalardır. Təbiətin obrazlaşmasının funksiyası başqadır, təbiət simvollarının mətn daxilindəki semantik yükü isə başqadır. Əslində hər iki halda insani duyğuların açılması baş versə də, bunlar fərqli şəkildə baş tutur. Təbiət obrazı ilə insan düşüncə və

duyğuları arasında assosiativlik qurur, insanı hissələrin təbiət vasitəsilə təsviri baş tutur və bu bütün mətnə, bütün bəndə yayılan hadisəyə çevrilir. Təbiət simvolu isə mətnin açılmasında kilid rolu oynayan hadisədir, o mətnə özünü açmır, oxucunun erudisiya qabiliyyətinə güvənir, aşkarlanmağı gözləyir, açılarsa mətnin sirri də çözülmüş olur.

Simvol və metafora. Metaforalar məcaz forması olub istər nəzm, istərsə də nəsr əsərlərində geniş istifadə olunur. Ədəbi-bədii dilin zənginləşməsində, yaradıcılıqda müəllif fərdiyyətinin üzə çıxmasında fərdi və üslubi metaforalar xüsusi önəm daşıyır. Koqnitiv nəzəriyyəyə görə, metafora – reallığın təsnifatını reallaşdırarkən bir məzmun haqqında başqa terminlərdə düşünüən xüsusi idrak üsulu və formasıdır. Hələ qədim dövrlərdə, Aristotel metaforanı belə izah edirdi: “Ümumiyyətlə, yaxşı tərtib olunmuş tapmacalardan gözəl metaforalar əldə etmək olar; metaforaların özləri tapmacalardan ibarətdir, buna görə də aydındır ki, tapmacalar yaxşı tərtib olunmuş metaforalardır” [9, s.169]. Metaforalar fərdi yaradıcı potensial və istedad tələb edən anlayışlardır. Metaforanı simvoldan fərqləndirən fərdi-obrazlı təfəkkürün məhsulu olmasıdır. Aristotel metafora yaratmaq qabiliyyəti haqqında demişdir ki, “Metafora yüksək dərəcədə aydınlığa, xoşagəlimliliyə və yenilik gözəlliyinə malikdir və onu başqa şəxs adından mənimsəmək olmaz” [9, s.167]. Belə ki, Aristotela görə metaforanı heç kimdən öyrənmək mümkün deyil, bu bacarıq istedadın əlamətidir.

Pol Rikerə görə metafora bədii əsərlərin koqnitiv dəyərinin məhək daşdır [10, s.59]. Simvol və metafor arasındakı fərqi müəyyənləşdirən Riker metaforanın sadə semantik hadisə olduğunu, simvolda isə semantik olanla semantik olmayanın birgəliyini qeyd edir. Alimə görə, əvvəla, simvollar çoxistiqamətlidir və müxtəlif tədqiqat sahələrinin maraq dairəsindədir. Psixozanaliz elmi yuxularda, şizofrenik-aqustik hallarda, dərin mənəvi konfliktlərdə bürüzə verən əlamət-ışarələri simvollar kimi öyrənir. Ədəbiyyat isə simvolları bir mədəniyyətin öz şüurunda yaşatdığı uzunömürlü fiqurlar, eyni zamanda kulturoloji fərqləri nəzərə almadan bütöv insanlığın yaratdığı arxetipik obrazlar şəklində görür. Bir hadisəni meydana gətirən bir çox faktın varlığı və bu faktların hamısının həmin hadisənin nəqlinə ötürülməsinin qeyri-mümkünlüyünə görə, nəql sırasında yaranan boşluqlar təxəyyül vasitəsilə doldurulur, bu da bədiiliyin əsas şərtidir. Bədiiliyin əsasında dilin bədiiliyi və şüurumuz hekayətmə qabiliyyəti faktorları dayanır. Rikerə görə metafora müxtəlif-cinsli elementlər arasında əlaqələr qurur və bu elementlər arasındakı uyğunsuzluq dil vasitəsilə nizamlanır [10, s.59-70].

Metafora və simvol arasındakı münasibət bir qədər mürəkkəb səciyyə daşıyır. Metaforik ifadənin fiqurativ mənası ilə məcazi mənası arasındakı əlaqə simvolun müvafiq semantik elementlərini müəyyənləşdirməyə imkan verən ən doğru təlimat kimi çıxış edir. Riker, simvolları üç kateqoriyaya ayırır: günəş, ay, göy, ulduz kimi müqəddəsliklə bağlantısı olan kosmik simvollar, yuxu və şüuraltı ilə bağlanan xəyali simvollar, bədii sənətdəki obrazlaşdırma aktının nəticəsi olan bədii simvollar [10, s.771]. P.Rikerə görə bədii simvollar təmsil-obrazdan ziyadə söz-obrazdır və obrazlaşdırma vasitəsilə kosmik ilə xəyali simvollar arasında əlaqə yaratmağımızı və bunu dil vasitəsilə ifadə etməyimizə şərait yaradır. Metafora simvol və onun anlamı

arasındakı münasibəti müəyyənləşdirən vasitədir. Metafora simvoldakı daxili semantikanı dilə daşıyan, sözə çevirən vasitədir. Rikerə görə, mif hekayələşmiş bir simvoldur və metafora qısa (mikro) məndir, mətn uzun (makro) bir metaforadır [10, s.77]. Metafora semantik kəşf adlandıran Riker, onun yalnız icad olunduğu an var olduğunu bildirir. Nəzəri dildə hansısa bir statusu olmayan metafora sözün əsl mənasında diskurs hadisəsidir. Simvollar isə əksinə, köklərini həyatın, hissin və kainatın sağlam yuvacıqlarına saldıqları və ağlagəlməz dərəcədə qalıcı olduqları üçün, bir simvol dönüşə bilər amma, əsla ölməz [10, s.83-84].

Simvol metaforadan daha geniş anlayışdır. Simvol sərhədsizdir, metaforanın sərhədləri var. Simvolların kökləri var və qeyri-müəyyən təcrübəyə əsaslanır. Metaforalar simvolların semantik səthidir, və semantik səthi insanlığın təcrübəsinin dərinliklərindəki presemantik qatla əlaqələndirmə qabiliyyətini ikiölçülü simvol strukturuna borcludur [10, s.91].

Metafora binar hadisədir, simvol isə çoxistiqamətli. Metafora sintaqmatik, simvol isə paradiqmatikdir. Metaforalar yaranaraq yeni sistem yarada bilərlər, simvollar isə əvvəlcədən simvollar sistemində öz yeri olan hadisələrdir. “Metaforalar gec-tez silinir, daralır, orijinallığı itirir. Sonradan metaforanı canlandırmaq üçün hər bir fərdi və ya sosial cəhd onu tükəndirir. Bu baxımdan simvol tükənməzdir. Üstəlik, insan bir simvolu anlamağa nə qədər çox cəhd etsə, o qədər böyük məna dərinliyi aşkara çıxarar. Mədəni inqilablar belə bir simvolik mənanı yox edə bilmirlər. Simvolun köhnə bağları yeninin üstünə gəlinir və anlayışlar çoxluğu yaratmağa davam edir. Bir simvolun parılısını söndürməyin yeganə yolu onu unutmaqdır. Lakin bu da praktiki olaraq mümkün deyil, çünki simvolun özü digər simvolların birləşməsidir və bu baxımdan onun statusu simvolik sistem tərəfindən əvvəlcədən mühafizə olunur” [11, s.17].

Metaforanın şərh kontekstin izahedici mahiyyəti ilə mümkündür, simvollar isə belə məhdudiyətə sahib deyil, simvollar mətnəqədər də məlum informasiyanın daşıyıcısıdır.

Simvol və alleqoriya. Qədim yunan dilində “başqa cür deyirəm” mənasını verən alleqoriya məcazın aktiv növlərindən biridir. Konkret obrazlar vasitəsilə nəzərdə tutulan fikri yayındırma, başqa şəkildə ifadə etmək üçün istifadə olunan məcazi vasitədir. Alleqoriya mücərrəd məzmunu konkret şəkildə ifadə etmək qabiliyyətinə malikdir. Vizual və verbal incəsənətdə alleqorik ifadə fərqli şəkildə təzahür edir. “Alleqoriyadan ədəbi əsərlərin müxtəlif növ, janr və şəkillərində bir bədii vasitə kimi istifadə olunur. Bu məcaz növü təmsil və nağıllarda, ümumiyyətlə, satirik əsərlərdə daha geniş tətbiq edilir. Adı gedən bu ədəbi vasitəyə təmsillərdə daha çox müraciət olunur. Və bu səbəbdən də çox zaman təmsil alleqoriya ilə eyniləşdirilir, hətta bəzi hallarda alleqoriya müstəqil bir janr kimi də xarakterizə olunur. Lakin yaddan çıxarmaq lazım deyil ki, alleqoriya məcazi ifadə vasitələrindən biri olub, başqa janrlarda olduğu kimi, təmsildə də bədii priyomdur” [12, s.7].

Alleqoriya Şərq və Qərb ədəbiyyatında qədim dövrlərdən başlayaraq istifadə olunan bədii vasitələrdən biridir. Müəyyən varlıqları müqəddəsləşdirərək onlara sitayiş etmək dünya xalqlarının dini təsəvvüründə mühüm mərhələ olub özünəməxsus yer tutur. Məsələn, qədim Misirdə allah Ra öküz obrazında, Osiris qırğı

başlı, Yunanıstanda Zevs öküz, qartal və yaxud ququşu, Finikiya ilahəsi Aştart inək, Meksika günəş allahı Teskatlipokanın başı ayı formasında, Şumer allahı Eya insan-balıq, xristian allahı Xristos quzu obrazında təsvir olunurdu [13, s.21]. Bu, ibtidai insanların heyvanlarla, quşlarla, balıqlarla, həşəratlarla əlaqəli kult dünya-görüşündən irəli gəlirdi.

Ədəbiyyatşünaslıq ensiklopedik lüğətində alleqoriya hər hansı bir mücərrəd fikrin konkret predmet və ya hadisənin köməyi ilə izah edən kateqoriya kimi bəhs olunur [5, s.14]. Orta əsrlər ədəbiyyatında, klassisizmdə alleqoriyadan geniş istifadə olunmuşdur. Alleqoriyanı simvoldan fərqləndirən cəhətlərdən biri onun məzmun və ifadə arasındakı əlaqədə əvəzedici funksiya daşmasıdır. Əvəz etdiyi məzmunu uyğun gələn başqa bir məzmun hadisəsi seçir. Məsələn, heyvanlar aləminin müşahidəsi zamanı insanların əldə etdiyi qənaətlər, ayrı-ayrı heyvanların davranış xüsusiyyətləri, tipoloji fərqlər alleqoriyaların yaranmasına səbəb olur, necə ki, tülkü hiyləgərliyin alleqorik obrazı kimi şifahi və yazılı ədəbiyyatda özünə yer edib. “Heyvan və bitki sürətləri qədim zamanlardan xalq ədəbiyyatında məcazi mənə daşmış, insan və cəmiyyətə xas olan bu və ya digər cəhət həmin obrazlarda öz əksini tapmışdır. Xalq uzun və dəqiq həyatı müşahidələr yolu ilə bu və ya digər heyvanın hərəkət və vərdislərindəki bir qabarıq əlamətin təzahürünü gördükdə ikincisini birinciyə bənzətməmişdir [14, s.199]. Qədim Şərqi nüfuzlu abidəsi olan “Kəlilə və Dimnə”, o cümlədən yunan mədəniyyətindən Ezopun təmsilləri məhz alleqorik bədiiləşdirmənin məhsuludur.

Alleqoriya və simvol arasındakı fərq həm də alleqoriyanın formulu ilə bağlıdır. Alleqorik düşüncə müxtəlif kontekst və hallarda tətbiq etmə qabiliyyətinə malik formula sahibdir. S.S.Averintsevin də qeyd etdiyi kimi "simvolun mənası aqlın sadə zəhməti ilə deşifrə edilə bilməz, ona “öyrəşmək” lazımdır. Bu simvol və alleqoriya arasındakı əsas fərkdir: simvolun anlamı bir obraza daxil edilə bilən və sonra o obrazdan çıxarıla bilən bir növ rəşional formul kimi mövcud deyil" [15, s.287].

Formul əsasında alleqorik düşüncə obraz variasiyaları yarada bilir, məsələn, qurd bəzən gücün, bəzən isə acgözlüyün alleqorik obrazına çevrilə bilir və yaxud ilan qorxuducu, ziyanverici gücün alleqorik təsviri olmaqla yanaşı, bir çox nağıl və rəvayətlərdə müdrikliyi təmsil edə bilir. Simvol isə obraz variasiyaları yarada bilmir, çünki, o artıq mövcud olan obrazlaşmış hadisədir və dəfələrlə yenidən şərh olunmağa hazırdır. “Hər bir simvol potensial olaraq, öz tarixi-mədəni inkişafında yeni interpretasiyalara açıqdır. Yeni mədəni kontekstdə köhnə simvollar daha geniş ideya-məzmun spektri ilə ortaya çıxır” [16].

Alman filosofu Şellinqin simvol və alleqoriya, eyni zamanda sxematizm haqqında maraqlı mülahizələri vardır. Simvolun işarələyən və işarələnən arasındakı xüsusi münasibətdən törədiyini qeyd edir və alleqoriyada bu münasibətin fərqli şəkildə təzahür etdiyini bildirir. Alleqoriya simvoldan fərqli olaraq, təkdə ümumiyyətlə ifadəsidir. Heyvanların, bitkilərin və ya əşyaların konkret davranış, vərdiş və görüntüləri əsasında ümumi əxlaqi normalarını adlandırmaq alleqoriyanın əsasını təşkil edir və formul mahiyyətindədir. Şellinqə görə, yunan mifləri simvol funksiyası daşıyır, Şərq mifologiyası isə əksinə alleqorik məzmun kəsb edir. N.Mehdi Şellinqin incəsənətdə simvol və alleqoriya barədə mülahizələrini ümumiləşdirərək

yazır: “Alleqorik obraz nərdivana bənzəyir, qalxıb ikinci mərtəbəyə keçəndən sonra lazım olmur. Simvol isə elə zəngindir ki, özündən qırağa heç bir baxışı, hərəkəti yayındırmır, hamısını “udur”. Simvolda ayrıca görünüş mənə zənginliyi ilə sonsuzluq kimi, hər şey kimi görünür. Hərçənd Şelling bir şeyi də əlavə edir: simvol, məsələn, simvolik mif elə zəngindir ki, onu alleqoriya prinsipi ilə də yozmaq olar. Ancaq mifin özü simvol olduğu üçün belə yozum şərti olacaq” [17, s.214].

Simvolla terminoloji paradıqma yaxınlığı olan işarə, obraz, metafora və alleqoriya kimi anlayışların müqayisəli təhlili və nəzəri dəqiqləşdirməsi göstərdi ki, bütün bu anlayışlar bir-biri ilə kəsişən xətləri olan, amma tamamilə fərqli məzmunları ehtiva edən adlardır. Bu dəqiqləşdirmə, ədəbiyyatda simvolların intertekstual tədqiqində mümkün ola biləcək dolaşıqların aradan qaldırılmasına birbaşa kömək edir. Simvolun qeyd edilən digər nəzəri-terminoloji kateqoriyalarla müqayisəsi göstərir ki, o universaldır, təcrübədə yaşayan və hər zaman canlı olan təsəvvürləri ifadə edir.

Ədəbiyyat

1. Veysəlli F. Semiotika. *Studia Philologica*. IV. Bakı, Mütərcim 2010, 336 s.
2. Yaqubova M. Müstəqillik dövrü Azərbaycan nəsrində retrospeksiya. Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiya. Əlyazması hüququnda. Bakı, 2012, 169 s.
3. Ağaverdi XI. Paremioloji mətnin strukturuna dair / Struktur-semiotik araşdırmalar. №2, Bakı: Səda, 2002, 178 s. s.73-98
4. Пирс Ч. С. Избранные философские произведения. Москва: Логос, 2000. 411 с.
5. Mirəhmədov Ə.M. Ədəbiyyatşünaslıq. Ensiklopedik lüğət. Bakı: Azərbaycan ensiklopediyası NPB, 1998, 240 s
6. Abrams, M.H., Harpham, G.G. *Glossary of Literary Terms*, USA: International Edition. 2012 s.169.
7. Wells, Henry W. *Poetic Imagery*, New York: Russell & Russell., 1961
8. Wellek Rene, Warren Austin. *Theory of literature*. London: Penguin Books, 1993, 375 pp
9. Aristotel. *Ritorika*. Bakı: Turan, 2008, 263 s.
10. Ricoeur Paul. *Yorum Teorisi. Söylem ve Artı Anlam*. İstanbul, Paradigma, 2007, 144 s
11. Авдеенко И. А. Символ и метафора /Филологические науки. Вопросы теории и практики, № 3 (21) 2013, часть 2. С. 16-18
12. Nəcəfzadə Ə. Örtülü dilin özəllikləri, Bakı, “Azərbaycan Milli Ensiklopediyası” Nəşriyyat-Poliqrafiya birliyi, 2002, 100 s
13. Əliyev O. Azərbaycan nağıllarının poetikası. Bakı: “Səda”, 2001, 192 s., 21
14. Rüstəmov A. Azərbaycan epik şeirinin inkişaf yolları (XII-XIII əsrlər). Bakı, Elm, 1975,
15. Аверинцев С.С. *Поэтика ранневизантийской литературы*. СПб.: издательство «Азбука-классика». 2004. 352 с.
16. Парамонова В.А. Проблемы интерпретации знаков и символов в процессе кросс-культурного взаимодействия
http://elar.urfu.ru/bitstream/10995/32476/1/klo_2015_49.pdf
17. Mehdi N. Fəlsəfə tarixində fəlsəfə. Bakı, Qanun, 2010, 275 s.

Summary

Symbols, Signs, Images, Metaphors, Allegories: Content Proximity and Terminological Clarification

One of the issues that make difficult to define the symbol and to get unanimous results in the theoretical literary criticism is the theoretical categories that constitute terminological proximity. The nature of symbol brings it close to such categories like signs, allegories, images and metaphors. Nevertheless, there exist serious differences between these categories. Determining the differences between these notions will help to change theoretical interpretation and classification of symbols, revealing function of the text.

Резюме

Символы, знаки, изображения, метафоры, аллегии: близость содержания и терминологическое уточнение

Один из элементов, который затрудняет определение символа в теоретической литературной критике и получение единодушных выводов, является существование теоретических категорий, которые формируют терминологическую близость символа. Природа символа приближает его к таким категориям, как знаки, аллегии, образы и метафоры. Однако между этими категориями есть серьезные различия. Определение различий между этими понятиями может помочь изменить теоретическую интерпретацию и классификацию символов, определить функцию текста.

Rəyçi: f.e.d. M.Mustafayev